

Антоан Компаньон

ЕДНО ЛЯТО С МОНТЕН

София, 2014

Преводът е направен по изданието:

ANTOINE COMPAGNON
UN ÉTÉ AVEC MONTAIGNE
EDITIONS DES EQUATEURS

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © Editions des Equateurs / France Inter 2013

© Нина Венова, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-954-321-462-4

**Антоан
Компаньон**

**ЕДНО
ЛЯТО С
МОНТЕН**

Превод от френски

Нина Венова

**Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes
d'aide à la publication de l'Institut français.**

**Книгата се публикува с подкрепата на
Програмите за подпомагане на книгоиздаването
на Френския институт.**

Съдържание

1. Ангажиран със своето време	9
2. Разговорът	12
3. Всичко се движи.....	15
4. Индианците от Руан.....	18
5. Падане от коня.....	21
6. Везната.....	24
7. Хермафродит.....	27
8. Падналият зъб	30
9. Новият свят	33
10. Кошмарите.....	36
11. Добросъвестност	39
12. Устойчивост	42
13. Библиотеката.....	45
14. Към читателките	48
15. Война и мир.....	51
16. Приятелят	54
17. Римлянинът.....	57
18. За какво ни е да се променяме?	60

19. Другият.....	63
20. За добавките.....	66
21. Кожата и ризата.....	69
22. Здравомислие.....	72
23. Един случаен философ.....	75
24. Един трагичен урок.....	78
25. Книгата.....	81
26. Камъкът.....	84
27. Облогът.....	87
28. Срам и изкуство.....	90
29. За лекарите.....	93
30. Краят.....	96
31. Част от самия него.....	99
32. Лов и плячка.....	102
33. Непринудеността.....	105
34. Антимемоари.....	108
35. Миризми, тикове, мимики.....	111
36. Срещу мъчението.....	114
37. Да и Не.....	117
38. Ученото невежество.....	120
39. Изгубеното време.....	123
40. Световният трон.....	126

Както хората си лежат на плажа или отпиват от аператива, настроени да обядват, и ще чуят да се приказва за Монтен по радиото. Когато Филип Вал, директорът на „Франс Ентер“, ми предложи да говоря за „Опити“ през лятото по няколко минути всеки ден от седмицата, идеята ми се стори твърде странна и предизвикателството толкова рисковано, че не ми даде сърце да откажа.

Първо, да се сведе Монтен до откъси беше в пълно противоречие на всичко, което бях учил, в разрез със схващанията, господствали през студентските ми години. По онова време не приемаха традиционната поука, извличана от „Опити“ под формата на сентенции, и проповядваха завръщане към текста в цялата му сложност и с всичките му противоречия. Само някой да дръзнеше да насече Монтен и да го сервира на късове, тутакси щеше да бъде осмян като *minushabens*, нищожество, обречено да свърши на буницето на историята като аватар на Пиер Шарон, автора, сглобил един „Трактат на мъдростта“ от максими, взети от „Опити“. Да преразгледаш подобна забрана или да намериш начин да я заобиколиш: какво примамливо предизвикателство!

Освен това бях изкушен от облога: да избереш четирийсетина пасажа от по няколко реда,

за да ги тълкуваш накратко, като покажеш едновременно историческата им дълбочина и актуалното значение. Трябваше ли да са случайно подбрани страници, както свети Августин разтварял Библията? Или да се помоли невинна ръка да ги определи? Дали пък да не се пребродят на галоп големите теми в творбата? Да се даде представа за нейното богатство и разнообразие? Или просто да се спра на някои от любимите си фрагменти, без грижа за последователност и изчерпателност? И какво направих: всичко това едновременно, без ред и предварителен замисъл.

А и да говоря по радиото в часа на Люсиен Жьонес, на когото дължа най-добрата част от моята юношеска култура, не беше предложение за отхвърляне¹.

¹ Антоан Компаньон уточнява, че използва текста от изданието на „Опити“ на Монтен от 1595 г. Тук цитатите са по превода на Тодор Чакъров, посочени са книгата, главата и страниците от тритомното издание на „Опити“ под редакцията на Стоян Атанасов, поредица „Философско наследство“, издателство „Наука и изкуство“, София, 1975. (Всички бележки под линия са на преводача.)

1.

Ангажиран със своето време

Понеже Монтен охотно се себеописва като почтен човек, като безделник, оттеглил се в своето имение, забягнал в библиотеката си, хората забравят, че е бил обществена личност, ангажиран със своето време човек, изпълнявал важни политически отговорности в една смутна епоха от френската история. Например бил е посредник в преговорите между католиците и протестантите, между Анри III и Анри Наварски, бъдещия Анри IV, и извлича следния урок:

В малкото случаи, когато е трябвало да посреднича между нашите господари за уреждане на тия големи и малки разпри, които разкъсват днес страната ни, аз винаги старателно съм избягвал да си слагам маска и да въвеждам когото и да е в заблуждение. Хората, натоварени с тази служба, се държат по-прикрито и се представят колкото се може по-обикновени и по-непосредствени. А аз изразявам мнението си непосредствено така, както то се е оформило според моя начин на мислене. Чувствителен посредник и новак, който предпочита да отстъпи от делото, отколкото от

себе си. И въпреки това досега така ми е вървяло (защото несъмнено шансът тук е най-важното нещо), че малцина са минавали другия лагер с по-малко подозрение и с повече благоволение и дружеслюбие. (III, 1, с. 11)

Целият му живот в зряла и напреднала възраст е бил разкъсван от граждански войни – най-лошите войни, обича да припомним той, защото изправят едни срещу други приятели, братя. От 1562 г. – тогава още няма трийсет години – до смъртта му през 1592 г., това са непрекъснати битки, схватки, обсади и убийства, само с кратки затишия.

Как е оцелял? Често поставя този въпрос към себе си в „Опити“. Ето в главата „За полезното и честното“ в началото на книга трета през 1588 г., след изнурителната си дейност в кметството на град Бордо във време на война и чума.

Полезното и честното: Монтен засяга въпроса за общественния морал, или за целта и средствата, за държавното основание. Тогава на мода са Макиавели и политическият реализъм, възплетен от Катерина Медичи, дъщеря на Лоренцо II, комуто Макиавели посвещава „Князът“. Кралицата-майка, вдовица на Анри II, майка на тримата последни крале от династията Валоа, била взела най-отвратителното за онова време решение: клането във Вартоломеевата нощ.

Макиавелизмът позволява да лъжеш, да се отмяташ от думата си, да убиваш в името на интереса на държавата, за да се осигури нейната стабил-

ност, приемана за върховно благо. Монтен никога не си разрешава това. Той отхвърля повсеместно измамата и лицемерието. Винаги се представя такъв, какъвто е, казва каквото мисли, без да го е грижа за общоприетите нрави. Пред лъкатушния път, както го нарича, той предпочита прекия, откровеността, лоялността. За него целта не оправдава средствата и той никога не е готов да жертва личния морал в името на държавния интерес.

Но установява, че това неблагоприятно поведение не му е навредило, дори по-скоро му е донесло успех. Поведението му е не само по-честно, но и по-полезно. Ако някоя публична личност излъже веднъж, повече никога няма да ѝ вярват. Избирайки удобното за момента пред трайното, тя си е направила грешно сметката.

Според Монтен много по-изгодно е поведението, когато си искрен и не изневеряваш на думата си. Та ако човек не държи на честността по морално убеждение, би трябвало да е подтикнат от практически съображения.

2.

Разговорът

Как се държи Монтен в разговора – било с близки, било при по-протоколно обсъждане? Той обяснява това в главата „За изкуството на беседа-та“ от трета книга на „Опити“. За него беседата е диалог, разискване. Той се представя като човек, готов да приеме идеите на другите, отворен, благоразположен, за разлика от онези с капаци на очите, които се запъват и не отстъпват от мнението си:

Аз приветствам и целувам истината от която и ръка да ми е подадена тя, предавам ѝ се с готовност и слагам пред нея оръжието си дори и когато я видя да се приближава само. И когато критикуват моите писания, без, разбира се, да вземат прекалено повелителен и наставнически тон, слагам рамене под всеки упрек; и съм променял много неща в тях повече от учтивост, отколкото за да ги подобра; [...] готов да отстъпя на моите критици само и само да подхраня и поощря у тях желанието свободно да изказват мнението си. (III, 8, с. 190)

Монтен уверява, че уважава истината дори и когато е произнесена от някой антипатичен. Той

не е горделив, не усеща противоречието като унижение, обича да бъде поправян, ако греши. Но не цени арогантните събеседници, сигурни в твърденията си, нетолерантни.

Следователно изглежда е съвършеният почтен човек, либерал, който зачита идеите, без да влага никакво самолюбие, без да се стреми да има последната дума. Накратко, не схваща разговора като битка, в която трябва да победи.

Ала бърза да добави едно ограничение: ако отстъпва пред онези, които го поправят, то е повече от учтивост, отколкото за да се подобри, най-вече ако има срещу себе си някой, преливащ отсамодоволство. Тогава се прекланя, но не прегъва вътрешното си убеждение. Но не е ли това преструвка от негова страна, макар постоянно да хвали своята искреност? На своите нахални противници и дори на другите той се опитва да даде право без съпротива, от учтивост, та – казва – да продължават да разсейват заблудите му и да го просвещават. Трябва да сложите оръжие пред другия, или поне да го накарате да остане с таква впечатление, за да не се колебае той да ви дава мнението си и занапред.

Но е крайно трудно – продължава той – да увлека моите съвременници в спор; те нямат смелост и да те поправят, както нямат смелост да приемат и бележката за това и си говорят един на друг винаги неискрено. А аз толкова много обичам да бъда съден и опознаван, че ми е все едно на коя от тези две форми ще бъда подложен. Моето

въображение толкова често си противоречи и се осъжда само, че ми е безразлично дали това прави то или го прави някой друг; нали главното е, че аз не му придавам значение, по-голямо, отколкото искам. Но аз веднага прекратявам спора си с този, който се държи нависоко; познавам един, който се обиждаше, ако не му повярват, и смяташе за оскърбление, ако се поколебаеш да тръгнеш с него. (III, 8, с. 190)

Монтен съжалява, че съвременниците му не дръзват да го оспорват достатъчно поради постоянен страх и те да не бъдат оспорени. Понеже са докачливи и не обичат да срещат противоречие, те не влизат в спор и всеки се затваря в своите убеждения.

Нов и последен обрат: ако Монтен лесно се съгласява с другия, то не е от вежливост, за да насърчи събеседника да му отговори, а и поради несигурност в себе си, защото мненията му са променливи и сам си противоречи. Монтен обича противоречието, но му стига да си противоречи сам. Най-много от всичко мрази високомерните хора, които се обиждат, ако не се съгласиш с мнението им. Ако има нещо, което Монтен осъжда, то е самодоволството, суетността.

3.

Всичко се движи

Почти навсякъде в „Опити“ бихме открили мисли за нестабилността, подвижността на нещата в този свят, и за безсилието на човека да се познае. Но никъде не са положени така твърдо, както в началото на главата „За разкаянието“ от трета книга. В нея Монтен резюмира мъдростта, която е постигнал, която му е доставило писането на неговата книга. Нов парадокс: твърдост в подвижността.

Човека го създават другите, аз само разказвам за него, представяйки отделно един, доста зле оформен: и ако имах възможност да го създам отново, наистина бих го създал съвсем друг. Но за съжаление вече всичко е свършено. Чертите на моята рисунка не изменят нищо, макар самите те да се променят и разнообразяват. Светът не е друго освен вечно люлеене. Всичко в него се клатушка непрекъснато: Земята, скалите на Кавказ, египетските пирамиди; люлее се и общо с другите неща, и сам по себе си. Дори постоянното не е друго освен едно по-бавно колебание. Аз не мога да закрепя на едно място моя предмет. Той се движи без-

*порядъчно, люшжайки се насам-натат, опиянен от самата природа. Аз го вземам такъв, какъвто е той в мига, когато ме занимава.*¹ (III, 2, с. 28)

Монтен започва с изповядване на смирение, често срещано при него. Целта му е простичка, скромна. Няма претенцията да проповядва доктрина, за разлика от почти всички автори, които искат да поучават, да възпитават. Докато той се самоописва, разказва за един човек. При това се представя като обратното на модел: той е „доста зле оформен“ и е твърде късно да се префасонира. Та не би трябвало да го вземат за пример.

И все пак той търси истината. Но не е възможно да я намери в един толкова непостоянен и завихрен свят. Всичко тече, както казва Хераклит. Няма нищо стабилно под небето, нито планините, нито пирамидите, нито чудесата на природата, нито издигнатите от човека паметници. Обектът се движи и субектът също. Как тогава да съществува трайно и надеждно познание?

Монтен не отрича истината, но се съмнява, че е достижима за отделния човек. Той е скептик, избрал за девиз „Какво знам аз?“ и за емблема – везна. Това обаче не е причина за отчаяние.

Не рисувам съществуващото изобищо – продължава той, – рисувам нещата в техните изменения и рисувам движението не като преминаване

¹ Началото на цитата е в мой превод, съобразен с коментара на Антоан Компаньон.

от една възраст в друга, както казва народът, от седмолетие в седмолетие, а като преминаване от един ден в друг, от една минута в друга. Моят разказ се отнася за определен час. Аз мога веднага след това да се променя; и не само случайно, но и нарочно. Това, което пиша, е всъщност протокол на различни и променящи се прояви и неопределени, а понякога и противоречиви фантазии – било защото аз съм станал друг, било защото улавям нещата при други обстоятелства и от друга гледна точка. (III, 2, с. 28)

Сиреч да се примириш с човешката орис, да приемеш нейната злочестина: ставащото, а не изобщо съществуващото занимава Монтен. След миг светът ще се е променил, аз също. В „Опити“, описание на онова, което му се случва и което мисли, Монтен се ограничава да отбелязва как всичко по всяко време се променя. Той е релятивист. Би могло да се говори дори и за перспективизъм: всеки момент имам различна гледна точка за света; моята идентичност е непостоянна. Монтен не е открил твърда точка, но никога не е престанал да търси.

Един образ изразява отношението му към света: на ездата, на коня, върху който ездачът запазва своето равновесие, своята крехка устойчивост. Ето че думата е казана: устойчивост. Светът се движи, аз се движа: сам трябва да намеря своята устойчивост в света.

4.

Индианците от Руан

През 1562 г. Монтен среща в Руан трима индианци от Антарктическа Франция, френска колония в залива на Рио де Жанейро. Те били представени на дванайсетгодишния по онова време крал Шарл IX, любопитен да види тези туземци от Новия свят. После Монтен разговарял с тях.

Трима от тия туземци, без да подозират какво би значело за техния покой и за тяхното щастие запознаването им с нашата извратеност и без да знаят, че с това започва тяхната гибел – аз предполагам, че тя е твърде близка, трима нещастници, обхванати от ламтеж към новости, бяха напуснали спокойствието на своето небе, за да видят нашето, и бяха дошли в Руан, когато там се намираше покойният наш крал Шарл IX. Кралят дълго разговаря с тях; показаха им нашия живот, нашия блясък, нашия прекрасен град. (I, 31, с. 307)

Монтен е песимист: влязъл в досег със Стария свят, Новият свят, дотогава девствен и невинен, ще се опорочи; дори това вече е станало. В главата „За канибалите“ Монтен описва Бразилия

като Златния век, като Атлантида от митологията. Индианците са диви в смисъла не на жестоки, диви са като природата – варварите сме ние. И ако изяждат враговете си, не го правят, за да се нахранят, а за да спазват установен код на честта. Казано накратко, Монтен им прощава всичко и не ни прощава нищо.

След това – продължава той – някой ги попитал какво е впечатлението им от всичко, което видели, и поискал да знае какво ги е възхитило най-много; те назовали три неща, третото от които забравих, за което съжалявам, ала двете помня добре. Те казали, че най-напред им се вижда много странно, загдето около царя се въртят толкова големи хора, с бради, с оръжие (твърде е възможно да са имали предвид швейцарските гвардейци), които безропотно се подчиняват на едно дете; защо не изберат някого измежду тях, който да ги управлява. (с. 307)

Чрез обрат, който „Персийски писма“ на Монтескьо ще направи познат, сега е ред на индианците да ни наблюдават, да се учудват от нашите навици, да отбелязват тяхната абсурдност. Първото нещо – „доброволното робство“ според тезата на Етиен дьо Ла Боеси, приятеля на Монтен. Как е възможно толкова силни хора да се подчиняват на едно дете? Каква магия ги прави толкова послушни? Според Боеси стига народът да престане да се подчинява, и владетелят ще падне. В същия дух Ганди ще проповядва пасивна съпротива и

гражданско неподчинение. Индианецът не стига чак дотам, но божественото право на Стария свят му изглежда необяснимо.

Второ (в техния език има тази особеност, че се назовават един друг с думата „половина“) – те забелязали, че между нас има хора, натъкани до гуша с всичко, което им е угодно, докато „половините“ на тези хора, изтощени от глад и нужда, просят по техните врати; според тях било много странно как тези нуждаещи се „половини“ можели да търпят такава несправедливост; защо не ги хванели за гушата и не подпалели къщите им. (с. 307)

Второто скандално нещо е неравенството между богати и бедни. Монтен прави тези индианци ако не подрали комунисти, то поне привърженици на справедливостта и равенството.

Любопитно е, че Монтен е забравил третия повод за възмущение на своите индианци. След удивлението им пред едно политическо чудо и пред другото, икономическо, за какво ли би могло да става въпрос? Никога няма да знаем със сигурност, но аз имам нещичко наум. Ще ви го кажа някой друг път.

Падане от коня

Това е една от най-вълнуващите страници от „Опити“, понеже рядко Монтен разказва така изчерпателно за премеждие в своя живот, толкова личен момент. Става дума за падане от кон и последвалата загуба на съзнание.

През време на нашите трети или втори размирици (не си спомням точно) ми дойде наум да се разходя на една левга разстояние от къщи – тъкмо там, където бе центърът на гражданските войни във Франция. Смятайки, че се намирам в пълна безопасност – нали бях близо до дома си, аз не взех със себе си нищо друго освен коня, който беше много удобен, но немного издръжлив. На връщане една неочаквана случка ме накара да си послужа с него за нещо, към което той не беше привикнал; един от хората ми – висок и здрав човек, качен на едър и необуздан кон, при това отпочинал и мощен, за да се покаже и да изпревари другите свои спътници, препусна с всичка сила коня си право по моя път и връхлетя като колос върху дребния човек и дребния кон, помете го със своята твърд и тежест, сваляйки ни на земята; конят лежеше

*съборен и замаян, а аз – на десет или дванадесет крачки от него, прострян по гръб, с разранено и безчувствено лице; шпагата, която държах в ръцете си – още десет крачки по-настрана, поясокът ми – на парчета; нито мърдах, нито усещах нещо – същински пън.*¹ (II, 6, с. 66)

Обикновено Монтен говори за своите четива и за идеите, които те му вдъхват, или пък поскоро се описва, а не се разказва. Но тук се докосваме до лично събитие. Повествованието е пълно с подробности, обстоятелствата са точни: втората или третата гражданска война, между годините 1567 и 1570. По време на затишие Монтен излиза от дома си, без да се отдалечава от своите земи и без много придружители, на удобен кон, за да се разходи.

Следва дългата и красива фраза, разказваща злополуката, пълна с живописни пояснения: мощният буен кон, язден от един от неговите хора, той самият, „дребен човек и дребен кон“, съборени от огромното животно, което връхлита върху него. Виждаме картината; представяме си дордонските поля, малкия отряд, препускащ под слънцето, сред лозята. И изведнъж шокът: Монтен на земята, съборен, без поясок и сабя, контузен и най-вече припаднал, изгубил съзнание.

Нищо не липсва тук. И ако Монтен предлага такива подробности, то е защото не си спомня

¹ Цитатът е с променен превод, съобразен с коментара на Антоан Компаньон.

нищо и хората са му разказали фактите, замазвайки ролята на едрия кон и неговия ездач. Него го интересува и смущава едно: загубата на съзнание и бавното завръщане към живота, след като са го отнесли у дома му, мислейки го за мъртъв. За Монтен тази злополука е най-близката му среща със смъртта, а изживяването било сладостно, загубване на сетивата. Следователно няма защо да изпитваме такъв ужас от умирането.

Освен тази поука Монтен извлича от преживяното по-важен и модерен урок. Случаят поражда разсъждения за самоличността, за отношението между тялото и духа. Несъзнателно изглежда, той е действал, говорил и дори наредил да се погрижат за жена му, която, предупреждена, била тръгнала към тях. Какво сме ние, щом тялото ни действа, щом говорим, даваме заповеди без участие на волята? Къде е нашият аз? Благодарение на това падане от коня Монтен – преди Декарт, преди феноменологията, преди Фройд – изпреварва векове загриженост относно субективността и интенцията. Той създава собствена теория за идентичността – колеблива, накъсана. Който е падал от кон, ще го разбере.

6.

Везната

Монтен е магистрат. Получил е юридическо образование и е твърде чувствителен към двусмислеността на текстовете, на всички текстове – от областта не само на законите, но и на литературата, философията, теологията. Всички са обект на тълкуване и оспорване, които вместо да ни приближат до техния смисъл, все повече ни отдалечават от него. Преграждаме ги от себе си с все по-дебел пласт коментари, от което тяхната истина ни става все по-недостижима. Монтен припомня това в „Апология на Реймон Себонд“:

Нашата реч, както всичко друго, има своите слабости и недостатъци. Повечето от смутите в света представляват спорове от граматически характер. Нашите съдебни дела възникват само заради спорове в тълкуването на законите; повечето войни възникват от неумението ясно да бъдат изразени конвенциите и мирните договори на държавниците. Колко свади, и то какви ожесточени, е предизвиквало съмнението в смисъла на сричката „нос“. (II, 12, с. 298–299)

Като ренесансов човек Монтен иронизира средновековната традиция, която е натрупала глосите – сравнени с екскременти от Рабле, *faeces literarum*. Той пледира за завръщане към авторите, към оригиналните текстове на Платон, Плу-тарх, Сенека.

Нещо повече. Според него всички световни смутове – процеси и войни, лични и обществени спорове – са свързани с недоразумения относно смисъла на думите, включително и конфликта между католици и протестанти, раздиращ страна-та. Монтен го свежда до диспут относно смисъ-ла на сричката „нос“ в тайнството на евхаристи-ята: *Nos est enim corpus meum, Nos est enim calix sanguinis mei*, казал Христос и свещеникът повтаря: „Това е моето тяло, това е моята кръв.“ Доктрината за претворяването или за реално-то присъствие отстоява превръщането на хляба и виното в Христова плът, докато калвинистите приемат само духовното присъствие на Христос в хляба и виното. А какво мисли за това Монтен, който представя Реформацията просто като сло-весни разпри? Нямаме представа, той пази за себе си личното си убеждение.

Да вземем едно положение, което самата логика ни представя най-ясно. Ако кажете „Времето е хубаво“ и ако казвате с това истината, значи, че времето действително е хубаво. Нима това не е достоверно твърдение? То обаче може да ни из-лъже, както се вижда от следния пример. Ако ка-жете: „Аз лъжа“, и ако казвате с това истина-

та, значи, че вие лъжете. Логиката, основанието и силата на този израз е, както на първия; и все пак ето че сме се объркали. (с. 299)

Примерът с евхаристията му служи да потвърди своя скептицизъм, припомняйки парадокса на критянина или на лъжеца: „Един човек казва: „Аз лъжа.“ Ако това е истина, значи не казва истината. Ако не е истина, значи казва вярно.“ Монтен е последовател на гръцкия философ Пирон, който е приел „отказа от съждение“ като единствено логическо заключение на съмнението. Дори стига най-крайния пункт на съмнението, оспорвайки израза „Аз се съмнявам“, защото ако кажа, че се съмнявам, в това не се съмнявам: „Аз виждам, че философите-пиронисти не са в състояние да изразят основната си концепция с никакви похвати на речта, защото в такъв случай биха имали нужда от някакъв нов език.“ (с. 299)

Монтен намира този нов език, формулирайки своя девиз под формата на въпрос, не като утвърждаване: „Този похват на мислене по-правилно се предава чрез въпросителната форма: „Какво знам аз“ – както гласи девизът, написан на моята везна.“ (с. 299) Везната в равновесие изобразява неговото затруднение, неговия отказ или неспособност да избира.